

Formació de paraules i lexicografia bilingüe

Elisenda Bernal
Institut Universitari de Lingüística Aplicada
Universitat Pompeu Fabra

L'objectiu d'aquest treball és presentar la problemàtica de la representació lexicogràfica dels afixos als diccionaris, centrant-nos especialment en els diccionaris bilingües, i exposant els encerts i els equívocs que ofereixen les definicions i/o equivalències que trobem en els diccionaris actuals.

Amb aquesta finalitat hem dividit el treball en dues parts diferenciades: a la primera, presentem de manera general la problemàtica que presenten els afixos com a peces lèxiques amb característiques pròpies i la seva descripció als diccionaris de llengua general, mentre que a la segona part ens centrem pròpiament en el tractament que reben en la lexicografia bilingüe.

1. Afixos i diccionaris

En la lexicografia general els prefixos i els sufixos no apareixen repertoriats sistemàticament a la macroestructura dels diccionaris, almenys pel que fa a la lexicografia catalana. Així, és freqüent trobar en els diccionaris alguns prefixos i molts formants cultes —prefixats i sufixats—, però en canvi, els sufixos difícilment hi tenen entrada pròpia (Müller 1989: 873).

La presència d'afixos als diccionaris monolingües varia considerablement segons el tractament que els diccionaris fan de la morfologia, tant flexiva com derivativa (Meijs 1990). En els criteris de tractament dels afixos en els diccionaris poden incidir diversos factors:

- mida i abast del diccionari;
- usuaris i destinataris (generals o especialitzats en descripció lingüística);
- informació lèxica (exhaustiva o parcial);
- grau de productivitat i regularitat dels patrons morfològics;
- funció lexicogràfica (didàctica, descriptiva o prescriptiva).

Aquests factors determinen l'estructura, interna i externa, dels diccionaris, però no justifiquen en cap cas que uns afixos (els prefixos) rebin més atenció que uns altres (els sufixos). En la nostra opinió, si es decideix incorporar els afixos d'una llengua en un diccionari, cal incorporar-los tots, i no només una part. Això no suposa, però, que els prefixos presents als diccionaris rebin un tractament lexicogràfic homogeni i coherent. Creiem que el motiu pel qual els afixos no reben una representació lexicogràfica consistent rau en la dificultat d'exposar amb precisió (i, preferiblement, en un espai breu) les característiques inherents a cada afix.

Els trets que caracteritzen els afixos —morfemes que s'adjunten a l'inici o al final de bases simples, complexes o compostes, per modificar-les formalment i semànticament, i que tenen un grau més o menys alt de productivitat (Warren 1990: 123-124)— constitueixen un problema per a la lexicografia (vegeu Procópio 1999). En particular, la modificació, formal i semàntica, que un afix provoca en una determinada base no és sempre fàcilment definible, pel fet que un mateix afix pot seleccionar, per exemple, bases pertanyents a categories gramaticals diferents o a categories conceptuals diferents, que, sense causar incompatibilitats de selecció o sense que calgui arribar a postular entrades afixals diferents, poden resultar en significats aparentment diversos. Així, per exemple, d'una banda, el sufix *-dor* selecciona bases verbals per construir substantius que poden ser agents (*nedador*), instruments (*encenedor*), o bé locatius (*rebedor*). D'altra banda, el sufix *-itzar* construeix verbs a partir de bases nominals diverses, com *anàlisi* o *horror*, que conceptualment són un procés i un estat, respectivament. Aquesta diversitat constitueix un problema per als diccionaris tradicionals, que tendeixen, com veurem, a generalitzar al màxim possible la informació, especialment la paràfrasi definitòria, fet que sovint resulta en desajustaments evidents entre la informació donada i l'exemplificació.

Altrament, establir la productivitat d'un afix pot resultar una tasca encara més problemàtica. Per determinar-la, cal realitzar estudis monogràfics de cada afix a partir de l'observació atenta dels mots construïts per aquell afix en una llengua determinada, però també dels neologismes, al mateix temps que cal establir uns paràmetres per mesurar-la. Aquesta tasca implica una quantitat de temps força llarga, que s'allunya dels interessos comercials de les editorials.

En les lexicografies catalana i castellana els afixos són uns elements que no han rebut un tractament homogeni, sinó que quan són repertoriats en les diferents obres, apareixen les asistematicitats: per exemple, en el cas dels sufixos verbalitzadors, és fàcilment constatable que la informació que es dona de cadascun d'ells és molt desigual, fins i tot dins del mateix diccionari, i a més, sovint, el significat es formula sota la forma de glosses que no són adequades per als exemples que després se citen, com es pot veure en les entrades següents dels sufixos verbalitzadors del català, extretes del *Gran diccionari de la llengua catalana* (GDLC) d'Enciclopèdia Catalana:

-ejar Sufix, del llatí *-idiare*, que significa: **1** 'fer una acció relacionada amb'. Ex.: *bracejar, feinejar, fantasiejar*. **2** 'ésser tirant a'. Ex.: *verdejar, catalanejar*.

-ificar Sufix, del llatí *-ficare*, que significa 'convertir en'. Ex.: *classificar, significar, simplificar, justificar*.

-itar Sufix, del llatí *-itare*, que significa 'convertir en'. Ex.: *debilitar, felicitar, facilitar*.

-itzar Sufix, del llatí *-izare*, que significa 'convertir en'. Ex.: *nacionalitzar, fertilitzar, suavitzar*.

Aquestes definicions del GDLC, però, presenten una sèrie de problemes, començant pel fet que no s'explicita quina categoria de paraules es formen amb aquests sufixos ni quines bases accepten. Tot i que aquestes informacions són implícites en els exemples, tampoc no s'indica quines restriccions imposen als seus complements, ni si són o no

vius en la formació de paraules. D'altra banda, les definicions són massa generals, i els exemples, inconsistents i/o contradictoris amb les definicions; tot això no fa altra cosa que proporcionar informació equívoca als usuaris.

Aquestes incoherències internes no han de sorprendre tant, si es pensa que, de fet, el “privilegi” de formar part de la nomenclatura com una entrada independent, ha estat reservat tradicionalment als lexemes autònoms i als temes grecollatins, és a dir, a aquells segments, prefixats o sufixats, que en un moment anterior funcionaven autònomament, però que en les llengües romàniques han perdut aquesta autonomia. Recentment, però, potser per influència de la tradició lexicogràfica anglosaxona, que tendeix a incorporar, sense restriccions, paraules i morfemes en la nomenclatura dels diccionaris, amb motius eminentment didàctics, els diccionaris de llengua general, amb més o menys fortuna, han començat a prendre, amb més o menys fortuna, els afixos en consideració.¹

2. Afixos i lexicografia bilingüe

La asistematicitat i el desequilibri que acabem de veure en la lexicografia monolingüe esdevenen gairebé absència en la lexicografia bilingüe. Hem dut a terme una cerca d'afixos i altres elements —bàsicament, formants cultes— en quinze diccionaris bilingües de llengües i combinacions diverses.²

El resultat de la cerca és, però, força reduït: només quatre diccionaris de la llista contenen afixos, i com tot seguit veurem, la selecció i la informació que se'n dona és massa poc sistemàtica i desequilibrada per ser útil a l'usuari.³ Probablement, cal buscar el motiu d'aquesta absència, com ja hem assenyalat en l'apartat anterior, en les característiques inherents als afixos, que dificulten la possibilitat d'assenyalar amb precisió tots els canvis que comporta l'addició d'un afix determinat a una base, però també, i particularment en el cas dels diccionaris bilingües, en la desigualtat (o anisomorfisme, per dir-ho en termes d'Zgusta (1971)) que hi ha entre el conjunt d'afixos de dues llengües determinades. És a dir, un afix d'una llengua determinada pot correspondre's funcionalment a més d'un afix en una altra llengua (per exemple: el prefix *over-* anglès es correspon amb el prefix *sobre-* català, però també amb *súper-* o *hiper-* (*to overestimate, sobreestimar; to overlap, superposar; overactive, hiperactiu*). En altres casos, hi ha entre els afixos de dues llengües similituds fòniques, donades per l'origen grecollatí comú que existeix en una part dels afixos de les llengües romàniques

¹ No hem d'oblidar que, al capdavant, tal com assenyala Rey-Debove (1971), la funció primera i indestriable de qualsevol diccionari és la funció didàctica.

² Vegeu llista de diccionaris consultats a l'annex.

³ Al *Grand dictionnaire français - anglais / anglais - français* els afixos no tenen entrada, però en canvi, altres elements finals apareixen a la nomenclatura:

-like *in cpds* **dream~** onirique, de rêve; **ghost~** fantomatique.

-producing *in cpds* producteur de; **oil~** producteur de pétrole; **tear/sweat-glands** glandes f lacrymales / sudoripares.

i l'anglès, per exemple, però això no és suficient per resoldre les equivalències entre dues formes, ja que el funcionament, la distribució o la productivitat poden ser molt diferents (com per exemple ocorre amb els sufixos nominalitzadors de l'anglès *-ity* i *-ness*).

Tanmateix, assumim que incloure els afixos a la nomenclatura dels diccionaris pot constituir un pas endavant, ja que, com diu Alvar (1981), sovint els diccionaris bilingües requereixen per part dels usuaris un coneixement avançat de la gramàtica i de les regles morfològiques d'una llengua determinada. Per tant, creiem que, pel que fa als afixos, si es proporciona la informació adient, es donen els elements per decodificar adequadament paraules construïdes, que poden no aparèixer al diccionari, desconegudes per l'usuari, però també, per produir-ne de noves.

Així ho apunta també Haensch (1982: 517), que sosté la conveniència d'incloure als diccionaris bilingües el que ell anomena “elements de formació de paraules”:

Habrá que indicar también los elementos de formación de palabras. Por ejemplo, se usan hoy en alemán muchos sustantivos compuestos con *-muffel* que no están registrados en los diccionarios. Cuando se indica que *-muffel* (de matiz despectivo) se refiere, en combinación con otro nombre, a una persona que no usa una cosa (que debería usar), la usa mal, la rechaza, etc., se puede analizar el significado de vocablos desconocidos, por ejemplo de *Krawattenmuffel* ‘persona que no le gusta llevar corbata’, *Gurtmuffel* ‘conductor que no lleva cinturón de seguridad’, etc.

Aquesta voluntat és recollida també a la introducció⁴ del *Hazon* (Prefazione: XVI), on es diu que “Il fatto che le voci dedicate a prefissi e suffissi siano brevemente «ragionate» fornisce al lettore una chiave di lettura per interpretare da sé e comprendere i numerosi neologismi costituiti da parole composte e il livello linguistico in cui si collocano.”

Malgrat aquesta voluntat més o menys explícita, els diccionaris consultats mostren un gran desequilibri que afecta, bàsicament, els aspectes següents:

- no hi ha un criteri clar de selecció d'uns afixos o formants cultes en detriment d'uns altres;
- els elements de formació de paraules repertoriats no coincideixen en les dues direccions, en el sentit que elements que apareixen com a equivalents en una de les parts del diccionari no tenen entrada en l'altra part;
- la informació que es dona de cadascun d'ells és molt desigual.

Així, per exemple, a la part anglès - espanyol de l'*Oxford Spanish Dictionary* trobem tres tractaments diferents per al mateix tipus d'elements:

⁴ En la resta de diccionaris consultats, no es fa cap referència a la inclusió d'elements de formació de paraules, tot i que alguns els incloguin.

a) *lema amb equivalent, contorn i exemples*

-ism *suff* (a) (Med, Phil, Pol) -ismo; **femin~** feminismo *m* (b) (Ling) -ismo; **Britic~** expresión *f* (or vocable *m etc*) del inglés británico.

-itis *suff* (Med) -itis; **a bad attack of election~** (hum) eleccionitis *f* aguda (hum).

b) *lema sense equivalent, amb contorn i exemples*

over- *pref* (a) (excessively) demasiado, excesivamente; **~generous** demasiado or excesivamente generoso; **they ~stress the importance of...** ponen demasiado énfasis or hacen demasiado hincapié en la importancia de...; *see also overeat, oversleep etc* (b) (in deliberate understatement): **she wasn't ~enthusiastic** no demostró mucho entusiasmo que digamos.

c) *lema només amb exemples*

pre- *pref* (a) (in advance): **~planned** planeado de antemano or con anticipación; *see also precook, prewash etc* (b) (before) **we had a ~dinner drink** tomamos una copa antes de cenar, un aperitivo.

Ara bé, a la part espanyol - anglès del mateix diccionari, la informació que es dona és molt més reduïda, ja que només s'ofereix l'afix equivalent:

-itis *suf* -itis (as in **sinusitis**)

-ismo *suf* -ism; **thatcherismo** thatcherism

pre- *pref* pre⁻⁵

sobre- *pref* over- (as in **sobreactuar, sobrealimentar**, etc)

Aquesta situació es repeteix en altres diccionaris. Per exemple, a *Der Große Muret - Sanders*, la part alemany - anglès conté un formant culte com *iso-*, però no *nepho-* o *-itis*, que sí formen part de la nomenclatura de la part anglès - alemany:⁶

⁵ En aquest cas, l'equivalència es fa només per similitud fònica. L'anglès també disposa del prefix *fore-*, que si bé és menys productiu que *pre-* (segons Sinclair 1991), té el mateix significat d'anterioritat, però presenten diferències de selecció de bases per la seva etimologia.

⁶ Els afixos pròpiament dits, com *be-*, *ver-*, *-schaft*, *-keit* (alemany) o *-ism*, *-less*, *-ness* (anglès), apareixen a la guia de pronunciació del diccionari, juntament amb altres elements finals que no són sufixos: *-te*, *-m* (alemany), o *-tious*, *-dom* (anglès). Aquests elements no apareixen transcrits fonèticament en l'interior dels articles del diccionari.

[DE - EN]

Iso..., iso... *combining form denoting iso...*

-itis no hi és

nepho- no hi és

[EN - DE]

iso- *Wortelement mit der Bedeutung gleich, iso..., Iso... (bes. bei isomeren chemischen Zusammensetzungen): isobutane Isobutan*

-itis *med. Endsilbe mit der Bedeutung Entzündung: bronchitis.*

nepho- *Wortelement mit der Bedeutung Wolke.*

El diccionari que intenta ser més complet, en la nostra opinió, de tots els que hem consultat, és *Il nuovo dizionario Hazon Garzanti inglese - italiano / italiano - inglese*, que no només dóna els equivalents en les dues llengües, sinó que van acompanyats sempre d'una petita informació sobre l'origen de l'afix, de la descripció del significat i d'exemples:⁷

[EN - IT]

-ness *suff.* di origine anglosassone usato per formare sostantivi astratti dagli aggettivi; indica 'l'essere in un dato modo'; it. -ezza; -(i)tà; -anza; -aggine: *sadness*, tristezza; *greatness*, grandezza; *humbleness*, umiltà; *nearness*, prossimità, vicinanza; *sauciness*, sfacciataggine.

[IT - EN]

pre- *pref.* di origine latina; è usato per indicare **1** anteriorità nel tempo o nello spazio; ingl. pre-, fore-; above; *prealpino*, Pre-Alpine; *preappenninico*, Subapennine; pre-annunciare, preannounce; *predestinato*, predestined; (*med.*) *preagonico*, preagonal; *preanestesia*, pre-anaesthesia; (*geol.*) *precambriano*, Precambrian; *preavvisare*, to fore-warn; *precitato*, above-mentioned **2** supremazia; ingl. pre-: *predilezione*, predilection.

⁷ Això no obstant, presenta també asistematicitat en les entrades de les dues parts que formen el diccionari: per exemple, a la part anglès - italià hi ha una entrada per al sufix verbalitzador *-ize*, però a la part italià - anglès no hi ha l'equivalent *-izzare*.

Un breu apunt sobre la importància d'assenyalar l'etimologia en les entrades afixals dels diccionaris:⁸ en morfologia de les llengües anglosaxones l'origen de l'afix pot arribar a condicionar fortament la seva capacitat combinatòria per construir mots. Així, és bastant comú distingir per a l'anglès tres tipus de sufixos:⁹

- a) sufixos que es combinen només amb radicals patrimonials, com *-ly*;
- b) sufixos que es combinen només amb radicals llatins, com *-ity*, i
- c) sufixos que ignoren la distinció i es combinen amb tots dos tipus de radicals, com per exemple *-er*.

És, doncs, una informació prou necessària perquè aparegui recollida a les entrades dels afixos dels diccionaris, advertint adequadament de les implicacions que comporta que un afix pertanyi a una o altra classe.

3. A mode de conclusió

En aquest treball, hem vist com els diccionaris bilingües tendeixen a incorporar preferentment els formants cultes, i no els afixos, ja que l'origen comú que presenten els temes cultes facilita la seva semblança fònica, la igualtat semàntica i, per tant, l'equivalència plena entre els formants de dues llengües determinades. Aquesta és la màxima dificultat amb què es troba la representació dels afixos, ja que, per l'anisomorfisme intrínsec a la comparació entre dues o més llengües, un afix d'una llengua pot correspondre's en significat i en funció a més d'un en una altra.

La representació dels afixos en els diccionaris —tant monolingües com bilingües— actuals és encara inconsistent. Resoldre la representació lexicogràfica d'aquestes peces requereix un treball molt més aprofundit del que ara hem presentat. Creiem que cal fer estudis monogràfics de cadascun dels afixos d'una llengua per tal de descriure'ls de manera adequada, vàlida i suficient, i, posteriorment, proposar-ne una representació lexicogràfica més coherent i eficaç per a l'usuari que la que actualment ofereixen els diccionaris.

⁸ En aquest sentit, vegeu Corbin (1997).

⁹ Casuística que queda recollida en la postulació de la següent restricció etimològica, reproduïda a Plag (1996: 778):

Latinate constraint:

Bases and affixes may combine only if their etymological features are compatible.

Bibliografia

Alvar Ezquerro (1981): “Los diccionarios bilingües: su contenido”. *Lingüística española actual*, 3, 175-196.

Corbin, Danielle (1997): “Décrire un affixe dans un dictionnaire”. A Georges Kleiber, Martin Riegel (ed.): *Les formes du sens. Études de linguistique française, médiévale et générale offertes à Robert Martin à l'occasion de ses 60 ans*. París: Duculot, 79-94.

Dardano, Maurizio (1978): *La formazione delle parole nell'italiano di oggi*. Roma: Bulzoni.

Haensch, Günther (1994): “Qué puede aprender la lexicografía monolingüe de la bilingüe?”. *Boletín de Filología*, XXXIV, 227-256.

Haensch, Günther; Wolf, Lothar; Ettinger, Stefan; Werner, Reinhold (1982): *La lexicografía. De la lingüística teórica a la práctica lexicográfica*. Madrid: Gredos.

Meijs, Willem (1990): “Morphology and Word-Formation in a Machine-Readable Dictionary”. *Folia Lingüística*, XXIV/1-2, 45-71.

Müller, Wolfgang (1989): “Die Beschreibung von Affixen und Affixoiden im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch”. A Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta (ed.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie de lexicographie*. Berlín – Nova York: Walter de Gruyter, 869-882.

Plag, Ingo (1996): “Selectional restrictions in English suffixation revisited: a reply to Fabb (1988)”. *Linguistics*, 34/4, 769-798.

Prčić, Tvrtko (1999): “The treatment of affixes in the ‘big four’ EFL dictionaries”. *International Journal of Lexicography*, 12/4, 263-279.

Stein, Gabriele (1985): “Word-Formation in Modern English Dictionaries”. A Robert Ilson (ed.): *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon Press, 35-44.

Sinclair, John (ed.) (1991): *Word Formation*. Londres: HarperCollins Publishers.

Warren, B. (1990): “The Importance of Combining Forms”. A Wolfgang U. Dressler (ed.): *Contemporary morphology*. Berlín: Mouton de Gruyter, 111-132.

Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of Lexicography*. La Haia - París: Mouton.

Annex. Dictionaris consultats

Collins - Robert French - English / English - French Dictionary. Glasgow: HarperCollins, 1991.

Der Große Muret - Sanders Langenscheidts Enzyklopädisches Wörterbuch der Englischen und Deutschen Sprache. Berlín - Munic: Langenscheidt, 1992.

Diccionari català - castellà / castellà - català. 2 volums. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993.

Diccionari català - hongarès / katalán - magyar kéziszótar. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990.

Diccionari català - neerlandès. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993.

Diccionari català - suec. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.

Diccionario de las lenguas española y alemana. 1. Español - Alemán. 2. Alemán - Español. Barcelona: Herder, 1994.

Diccionario manual Vox Deutsch - Spanisch / Español - alemán. Barcelona: Bibliograf, 1997.

Diccionario Portugués - Español / Español - Portugués. Barcelona: Ed. Ramón Sopena, 1985.

Gran diccionari de la llengua catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

Grand dictionnaire français - anglais / anglais - français. 2 volums. París: Larousse, 1994.

Il nuovo dizionario Hazon Garzanti inglese - italiano / italiano - inglese. Milà: Garzanti Editore, 1990.

Nuovo Dizionario Spagnolo - Italiano / Italiano - Spagnolo. Torí: Paravia, 1993.

PONS Globalwörterbuch Spanisch - Deutsch / Deutsch - Spanisch. Stuttgart: Klett, 1996.

PONS Weis Mattutat Französisch - Deutsch / Deutsch - Französisch. 2 volums. Stuttgart: Klett, 1990.

The Oxford Spanish Dictionary. Spanish - English / English - Spanish. Oxford: Oxford University Press, 1994.